

เจดีย์ทรงกลมวัดอุโมงค์เกรจันท์ เชียงใหม่ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21

การศึกษาเจดีย์เชิงประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมนั้น สามารถศึกษาได้ทั้งในด้านประวัติศาสตร์คติความเชื่อทางศาสนา การออกแบบสถาปัตยกรรม รูปแบบองค์เจดีย์ และการประเมินค่าทั้งด้านการพัฒนาการกับคุณค่าทางสถาปัตยกรรมอย่างพร้อมมูล

แนวการศึกษาและวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมในประเทศไทย

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล

1. สถานะของการศึกษา

การศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทยในปัจจุบัน นับว่ายังอยู่ในระยะแรกเริ่มมากถึงแม้ว่าท่านศาสตราจารย์ นารถ โพธิประสาท จะได้เริ่มไว้แล้วอย่างมีระบบและมาตรฐานสูงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2489 แล้วก็ตาม¹ แต่ก็มีการพัฒนาการต่อเนื่องในวงจำกัดมาก สภาพการณ์ดังกล่าวเข้าใจว่าคงเนื่องมาจากเหตุสำคัญ 3 ประการคือ

1.1 แนวการศึกษาประวัติศาสตร์อารยธรรมในประเทศไทย

การศึกษาประวัติศาสตร์อารยธรรมในประเทศไทย เริ่มต้นอย่างมีระบบและหลักการในรูปแบบและเนื้อหาที่เรียกกันว่า “โบราณคดี” ซึ่งรวมเอาวิชาการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์ศิลป์เข้าไว้ด้วยกัน การพัฒนาการในช่วงต่อมา จึงได้แยกสาขาวิชาที่รวมกันไว้ ออกมาตามแนววิชาในแต่ละสายอย่างเป็นเอกเทศ และสาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตย-

กรรมก็รวมอยู่ในสายของประวัติศาสตร์ศิลป์ตามแนวบูรพาศึกษาของนักวิชาการตะวันตกทั่วไป

1.2 แนวการศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

ถึงแม้ว่าการกำเนิดของสายวิชาสถาปัตยกรรมจะอาศัยฐานกำเนิดจากคณะวิศวกรรมศาสตร์ตามประเพณีที่เป็นอยู่ทั่วไปในขณะนั้นก็ตาม แต่แนวการศึกษาที่ปฏิบัติมาแต่ต้นนั้นเป็นสายของแบบคลาสสิกยุโรป ตามกระแสวัฒนธรรมการศึกษาที่เป็นอยู่ในขณะนั้นเช่นกัน ครั้นเมื่อแนวการศึกษาละลอกใหม่ ที่นำโดยผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากสหรัฐอเมริกา ได้เข้ามาแทนที่แนวการศึกษาระบบเดิมในระหว่างหลังช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ก็เน้นหนักอยู่ที่ประโยชน์ใช้สอยนิยม (Functionalism) ตามแนวความคิดของสจวร์ตชาร์วาร์ด-บาวเฮาส์ บางครั้งก็ผสมกับคติการต่อต้านการลอกเลียนแบบของสถาปนิกแฟรงค์ ลอยด์ ไรท์เข้าไว้ด้วย

คตินิยมทั้งสองถูกตีความในธรรมชาติที่จะเป็น อริกับงานสถาบันอุดมศึกษาไทยอยู่เสมอๆ และครั้ง เมื่อรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ ฟื้นฟูลัทธิชาตินิยมใหม่ขึ้นในประมาณปี พ.ศ. 2490 จนถึงกับกำหนดให้อาการราชการ จะต้องเป็นอาคารทรงไทยเดิมทั้งหมด จึงเป็นการ หยุดยั้งการพัฒนาการของสถาบันอุดมศึกษาร่วมสมัย ในทางปฏิบัติไปจนเกือบสิ้นเชิง มีแต่การพัฒนา การอยู่ในแวดวงสถาบันการศึกษาเท่านั้น และ ในขณะเดียวกันก็เกิดปฏิกิริยาต่อต้านแนวความคิดของอาคารแบบราชการขึ้นตามสถาบันการศึกษาอย่างรุนแรง โดยยึดเอาแนวของสถาบันอุดมศึกษาสมัยใหม่แบบประโยชน์ใช้สอยนิยม และ ลัทธิต่อต้านการลอกเลียนแบบ มาเป็นเครื่องมือ ในครั้งนั้นด้วย ทิศนะที่มีต่องานสถาบันอุดมศึกษาไทยจึงเป็นไปในทางลบยิ่งขึ้น ประจวบกับการ ถดถอยของงานสถาบันอุดมศึกษาแบบไทยเดิม ที่มี มาแล้วแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เรื่อยมา การศึกษา ทางสถาบันอุดมศึกษาไทยจึงไม่ได้พัฒนาขึ้นใน ลักษณะของการศึกษาทางวิชาการ คงพิจารณา ในแง่ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม โดยเน้นการ เรียนการสอนแบบระบบข้างทั่วไป และโดยที่ ยังเล็งไม่เห็นประโยชน์ในวิชาชีพเท่าไรนัก วง การศึกษาและนักศึกษาจึงไม่ได้ให้ความสนใจ เท่าที่ควร²

1.3 ลักษณะธรรมชาติของเนื้อหาวิชาและ ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคม

การศึกษาในสายวิชาสถาบันอุดมศึกษา เป็นแนว วิชาชีพที่มุ่งผลทางปฏิบัติ หรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือ การออกแบบงานสถาบันอุดมศึกษา การปฏิบัติทาง วิชาชีพย่อมมีผลตอบแทนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจ โดยสภาพการณ์เช่นนั้น นัก ศึกษาและอาจารย์จึงมุ่งพัฒนาทางทักษะ มากกว่าทางวิชาการที่จะมีเป็นฐานรองรับการปฏิบัติ การ ประกอบกับการสื่อสารเป็นไปได้ทุกรูปแบบอย่างรวดเร็ว วงการศึกษาและการปฏิบัติ วิชาชีพทางสถาบันอุดมศึกษา จึงสามารถใช้ฐาน วิชาการแบบสำเร็จรูปจากโลกตะวันตกได้อย่าง ทันอกทันใจ วงการศึกษาทางสถาบันอุดมศึกษาจึง ไม่เอื้อเพื่อเกื้อหนุนให้เกิดนักวิชาการในด้านนี้ เท่าที่ควร ผู้ที่เป็นนักวิชาการมักจะถูกดูแล จัดให้เป็นบุคคลระดับสอง อีกทั้งมีผลตอบแทน ทางเศรษฐกิจน้อยมากหรือไม่มีเลย

ในสภาพการณ์เช่นนี้ การพัฒนาการทางวิชาการ ทางสถาบันอุดมศึกษาศาสตร์ จึงนับว่าล้าหลัง กว่าทุกสาขาวิชา และเมื่อผนวกกับทิศนะ กับสถานภาพเดิมที่มีอยู่แล้ว วิชาการด้าน การศึกษาสถาบันอุดมศึกษาไทยจึงถดถอยด้อยลงไปอีก

ในช่วงประมาณสิบปีที่ผ่านมา³ แนวความคิด และวัฒนธรรมการศึกษาทางสถาบันอุดมศึกษาใน

ซีกโลกตะวันตกได้เปลี่ยนแปลงไปมาก แนวความคิดเดิมแบบประโยชน์ใช้สอยนิยมก็ตีแนวความคิดของสถาปัตยกรรมในรูปแบบสากลกิตติ (International style) หรือสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ (Modern architecture) กิตติปรากฏเป็นความล้มเหลวในด้านปฏิบัติและทฤษฎีควบคู่กันไป ความเป็นจริงดังกล่าวก็เกิดขึ้นภายในประเทศเป็นระยะ ๆ ต่อเนื่องกัน คงจะเป็นเหตุการณ์ในช่วงนี้เองที่ฐานวิชาการทางวัฒนธรรมหรือแม้แต่ทางเทคนิควิทยาเอง ก็เริ่มจะตระหนักขึ้นมาว่า คงไม่สามารถรับแนวความคิดและเทคนิควิธีการจากต่างประเทศในแบบสำเร็จรูปมาใช้ต่อไปได้อีกแล้ว ประกอบกับกระแสวัฒนธรรมการศึกษาของประเทศ ที่ก่อขึ้นโดยปัญญาชนผู้นำทางความคิดโดยส่วนรวมก็เร่งเร้าให้ปลดปล่อยอาณานิคมทางปัญญา กระบวนการเคลื่อนไหวนี้ย่อมมีผลกระทบต่อการศึกษาด้านสถาปัตยกรรมไม่มากนักน้อย ในขณะที่เกิดความล้มเหลวเช่นนี้เองก็เกิดแบบอย่างสถาปัตยกรรมยุคหลังสมัยใหม่ (Post-Modern) ในซีกโลกตะวันตกขึ้น ซึ่งถ้ามองในด้านรูปธรรม จะเห็นว่าประวัติศาสตร์มีผลในทางปฏิบัติขึ้นมาใหม่ ความเคลื่อนไหวนี้อาจจะรวมเป็นอีกเหตุหนึ่ง ที่ทำให้วงการออกแบบเริ่มมีความสนใจงานสถาปัตยกรรมในท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น

ในขณะเดียวกันประเทศในทวีปเอเชีย เช่นประเทศไทย ก็ตื่นร่นต่อสู้จนสามารถหลุดพ้นบ่วงกรรมของลัทธิแนวความคิดการออกแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกสำเร็จรูปไปได้อย่างงดงามโดยการค้นพบเอกลักษณ์ของตน จากรากฐานทางศิลป-วัฒนธรรม และการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอย่างมีระบบเป็นหลักวิชาการ ความสำเร็จเช่นนี้เป็นข้อยืนยันและพิสูจน์ทางปฏิบัติให้เห็นว่าการออกแบบสถาปัตยกรรมร่วมสมัยนั้น ก็สามารถหลุดพ้นความเป็นอาณานิคมทางปัญญาจากซีกโลกตะวันตกได้จริง ๆ

ในสภาพการณ์เช่นนี้ เนื้อหาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมที่ศึกษาอยู่ในขอบเขตของประวัติศาสตร์ศิลป คงจะสนองความต้องการของวงการการศึกษาและการออกแบบวิชาชีพไม่ได้ จึงต้องพัฒนาทวิระดับและนัยของเนื้อหาทางสถาปัตยกรรม จนเป็นวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม อันเป็นที่เข้าใจและปฏิบัติกันเป็นสากล ยิ่งยงวิชาด้านประวัติศาสตร์ศิลป ที่ได้แยกตัวออกมาจากวิชาโบราณคดีเมื่อประมาณ 15 ปีที่ผ่านมา ดังนั้นในช่วงสิบปีที่ผ่านมาอีกเช่นกันจึงเกิดการเคลื่อนไหวในวงการศึกษาด้านสถาปัตยกรรม ซึ่งพยายามศึกษาสถาปัตยกรรมไทยในแง่มุมต่าง ๆ อย่างน่าสนใจ และล้าพังตามความสนใจในทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมของผู้

เขียนเอง ที่เริ่มมาแต่ประมาณปี พ.ศ. 2510 ก็มาเริ่มทวีความเข้มข้นขึ้นเช่นกัน แต่ก็นับว่าเป็นการศึกษาที่ค่อนข้างเชื่องช้ามาก อย่างไรก็ตามโดยที่มุ่งประโยชน์ในระยะยาว จึงพยายามเสาะแสวงหาแนวความคิดและตัวแบบในการศึกษา ในลักษณะของกระบวนการที่ต่อเนื่องกัน มากกว่ามุ่งผลสำเร็จในทางหนึ่งทางใดในบัดดล ซึ่งจำเป็นต้องใช้เวลาอยู่บ้างเป็นธรรมดา

2. แนวการศึกษาและตัวแบบการวิจัย บทนำ

ตามความเป็นจริง การศึกษาในสาขาใด ๆ ก็ตามในระดับหนึ่งจะเป็นระบบจีโอดีสิก (Geodesic) มากกว่าระบบเรขาคณิต (Geometric) แต่การใช้ระบบจีโอดีสิกนั้น จะต้องมีความรู้ความเข้าใจร่วมกันได้เป็นอย่างดีแล้ว จึงจะสามารถสื่อสารบรรลุผลตามเป้าหมายได้ เพราะฉะนั้นการทำความเข้าใจอธิบายเนื้อหาและความหมายต่าง ๆ ในระบบการศึกษาโดยทั่วไป จึงยังคงนิยมใช้ตัวแบบเรขาคณิตอยู่ เพราะมีลำดับขั้นตอนและตำแหน่งที่แน่นอนชัดเจนอยู่เสมอ

การที่นำระบบการศึกษาทั้งสองแบบมาอธิบายเสียแต่ต้นนั้น ก็เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาที่จะทำความเข้าใจกับเนื้อหาและวิธีการที่จะนำเสนอต่อไปในบทความนี้ เพราะถึงแม้ว่าโดยทั่วไปแล้วขั้นตอนการนำเสนอในที่นี้จะแบบเรขาคณิต

อยู่ก็ตาม แต่ในเชิงเนื้อหาอันค่อนข้างจะเป็นแบบจีโอดีสิก เพราะเนื้อหาทั้งหมดในแต่ละส่วนนั้น ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ในแบบร่างทั้งในด้านเนื้อหาในตัวเอง และในส่วนที่มีผลต่อกัน ฉะนั้นเนื้อหาในแต่ละส่วนตามขั้นตอนนั้น ก็คงจะมีใช้เป็นระบบเชิงเส้นที่จำเป็นต้องทำตามความจำกัดด้วยวิธีการนำเสนอแบบลายลักษณ์อักษร แต่เป็นเนื้อหาที่ได้กลั่นกรองมาแล้วจากการศึกษาเนื้อหาในส่วนต่าง ๆ ประกอบไปพร้อมกัน จึงมีเนื้อหาจำนวนมากทีเดียวที่นำเสนออย่างเป็นผลเบ็ดเสร็จ โดยมีได้แสดงการศึกษาในแบบร่างประกอบ จนอาจจะดูเป็นลักษณะอุปาทานไปเลยก็ได้ อย่างไรก็ตามถ้าหากได้พิจารณาเนื้อหาในบทความนี้ตั้งแต่ต้นจนจบแล้ว เข้าใจว่ามโนภาพหรือภาพรวมที่เกิดขึ้น ก็คงจะช่วยให้พิจารณาบทความนี้ได้สะดวกยิ่งขึ้น

2.1 วัตถุประสงค์แนวความคิดและวิธีการศึกษา

ในกระบวนการศึกษาโดยทั่วไป จะมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่สองส่วนคือ แนวความคิดและวิธีการ แนวความคิดจะเป็นตัวนำวิธีการให้ปฏิบัติตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ แต่ถ้าหากว่าวัตถุประสงค์ไม่ชัดเจน แนวความคิดก็อาจจะไม่กระจ่าง การเลือกใช้เทคนิควิธีการก็อาจจะคลุ้มเครือไปด้วย ฉะนั้นจึงควรแจกแจงส่วนประกอบต่าง ๆ ในหัวข้อตามลำดับความสัมพันธ์เป็นขั้นตอนไป

อย่างไรก็ดีก่อนที่จะก้าวไปถึงการทำความเข้าใจในเนื้อหาขององค์ประกอบต่าง ๆ นั้น ก็ยังมีสิ่งที่จะต้องดำเนินการในทำนองเดียวกันเสียแต่แรกคือ ความหมายและนัยของ “ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย” เพราะตามความเป็นจริงแล้ว แม้แต่คำว่า “สถาปัตยกรรม” ก็ยังมีความเข้าใจอย่างสับสนอยู่ในหมู่สถาปนิกบางส่วนว่า เป็นประยุกต์ศิลป์หรือศิลปประยุกต์³ ในขณะที่เดียวกันวงการศึกษาวงการวิจิตรศิลป์โดยทั่วไป ก็ยังนิยมถือนิยามตามแบบยุโรปเก่า ที่จัดให้งานสถาปัตยกรรมเป็นหนึ่งในห้าของสาขาวิจิตรศิลป์ แต่การพัฒนาการของสาขาวิชาในปัจจุบันสถาปัตยกรรมศาสตร์ได้ก้าวขึ้นในระดับที่มีเนื้อหาและระเบียบวิธีการศึกษาของตนเอง (Disciplinary) ในลักษณะของสหวิทยาการ (Inter-disciplinary) ที่เรียกตนเองว่าสาขา “สถาปัตยกรรมศาสตร์” ที่ใช้กันอยู่ในวงการศึกษาศากลโดยทั่วไปแล้ว

ฉะนั้นก่อนที่จะทำความเข้าใจกับนัยสำคัญที่มีอยู่อีกสองส่วนคือ “ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม” และอีกส่วนคือ “ในประเทศไทย” จึงควรที่จะค้นหาความหมายของคำว่าสถาปัตยกรรมให้กระจ่างเสียก่อน หลังจากนั้นก็จะช่วยเข้าใจความหมายของหัวข้อทั้งหมดได้สะดวกขึ้น

ตามปกติมักจะเข้าใจกันอย่างกว้าง ๆ ว่า “สถาปัตยกรรมก็คือศิลปและวิทยาการของการก่อ

สร้าง” หรือ “อาคารที่มีศิลปลักษณะ” ซึ่งก็เป็นความหมายที่มีอยู่ในงานสถาปัตยกรรมส่วนหนึ่งไม่ว่าจะเป็นความเข้าใจแบบเก่าหรือนัยในแบบใหม่ใด ๆ ก็ตาม แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นก็ยังครอบคลุมเนื้อหาและนัยอันแท้จริงไม่ครบถ้วนสมบูรณ์อยู่ดี ถ้าจะพิจารณาตามแนวความคิดและงานออกแบบสถาปัตยกรรมแต่อดีตจนถึงร่วมสมัยแล้ว ก็มีอธิบายที่อยู่ในสารานุกรมภาษาอังกฤษฉบับธรรมดา ๆ ฉบับหนึ่ง ซึ่งกินความได้สมบูรณ์ที่สุดในขณะนี้ว่าสถาปัตยกรรมศาสตร์คือ

“ศิลปและวิทยาการของการก่อสร้าง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือศิลปของการจัดที่ว่างตามความประสงค์ของมนุษย์”⁴

ดังนั้นประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมก็คือ “ประวัติศาสตร์การพัฒนาของการสร้างงานสถาปัตยกรรม ตามเหตุปัจจัยต่าง ๆ ในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องกัน” ส่วนคำว่า “ในประเทศไทย” ในส่วนที่สองนั้นมีนัยในลักษณะขอบเขตพื้นที่ทางการเมือง และวัฒนธรรมที่กิจกรรมนั้นเคยดำรงอยู่

ฉะนั้น ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทยก็คือการศึกษาถึงประวัติศาสตร์การพัฒนาการของการสร้างทำงานสถาปัตยกรรม ตามเหตุปัจจัยต่าง ๆ ในเงื่อนไขของเวลาและพื้นที่ในประเทศไทย

เมื่อสามารถทำความเข้าใจกับนิยามของเนื้อหาวิชาได้แล้ว ก็จะเห็นวัตถุประสงค์ส่วนหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในนิยามนั้นอย่างชัดเจน อีกส่วนหนึ่งก็จะเป็นความเข้าใจทางการศึกษาโดยทั่วไปคือ เพื่อการพัฒนาทางวิชาการ อย่างไรก็ตาม โดยที่สถาปัตยกรรมศาสตร์นั้นเป็นทั้งศาสตร์และงานปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน ความหมายของการพัฒนาทางวิชาการก็ย่อมมีนัยซ้อนกันอยู่สองส่วนคือ เป็นการศึกษาถึงประวัติศาสตร์การพัฒนาการ ฯ ในเชิงวิชาการ ขอบเขตความรู้และความจรรโลงใจของสังคมตลอดจนถึงสติปัญญาในการสร้างสรรค์ของช่างและสกุลช่างต่าง ๆ ในช่วงเวลานั้น ในขณะเดียวกันอีกส่วนหนึ่งก็เพื่อที่จะนำความรู้ความเข้าใจในส่วนแรกมาเป็นความรู้ความเข้าใจที่จะค้นหาความหมายมาใช้งานปฏิบัติในเชิงวัฒนธรรมหรือคุณค่าทางสถาปัตยกรรมต่อไปอีกด้วย

ฉะนั้น แนวการศึกษาที่จะเป็นแนวความคิดสนองเจตนารมณ์ของวัตถุประสงค์ต่อไปนี้ก็คือ การมุ่งการศึกษาถึง “ความสัมพันธ์ของการสร้างสรรค์ของการพัฒนาการในแต่ละช่วงสมัย” โดยอาศัยความสามารถในการออกแบบเป็นบรรทัดฐาน อย่างไรก็ตามการที่จะเข้าถึงความหมายตามแนวความคิดที่ตั้งไว้นั้น จะต้องมีการแสวงหาความรู้อย่างถูกต้องตามธรรมชาติของเนื้อหาวิชาและเป้าหมายเสียก่อน ซึ่งเป็นทั้ง

กระบวนการศึกษาและเทคนิควิธีไปพร้อม ๆ กัน ดังที่เรียกกันในขณะนี้ว่า “การวิจัย”

ตามปกติแล้ววิธีการการวิจัยจะแบ่งออกสองสายคือ “สายเชิงศิลป์” และ “สายเชิงวิทยาการ” ซึ่งในประการหลังเรียกว่าเป็นศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์ก็มี ในสายศิลป์นั้นค่อนข้างจะเป็นกระบวนการเปิดเสรีของความหยั่งรู้ตามระดับของญาณวิสัย (Intuition) ซึ่งจะต้องอาศัยญาณทัศนะเป็นตัวกำหนด ไม่ได้ขึ้นอยู่กับกระบวนการของเหตุและผล แต่ก็มิได้หมายความว่าญาณวิสัยนั้นจะเกิดขึ้นเองได้อย่างลอย ๆ จะต้องเป็นการสร้างสมในแนวปฏิบัติหรือการศึกษาในกระบวนการของศาสตร์มาแล้วอย่างซ้ำซ้อน จนถึงระดับหนึ่งก็จะเกิดญาณวิสัยขึ้นเอง แต่ก็จะต้องมีความเข้าใจที่จะใช้ญาณได้ดีด้วย ฉะนั้นหากมีใจเที่ยงสมาธิ ญาณวิสัยจะมีอนุภาพสูงมาก มีความหยั่งรู้เหนือเหตุผลในเชิงตรรก จนกลายเป็นความรู้ในคุณภาพและพยากรณ์ได้ อย่างไรก็ตามกระบวนการศึกษาในแบบนี้จะมีลักษณะเป็นปัจเจกภาพมาก สอนแนะได้แต่ถ่ายทอดทางปริยัติไม่สะดวก แต่จะเป็นวิธีการศึกษาวิธีการเดียวเท่านั้น ที่จะเข้าถึงคุณค่าความสัมพันธ์ของการสร้างสรรค์ได้

ส่วนระบบการศึกษาในเชิงวิทยาการนั้น เป็นระบบที่เฟื่องฟูขึ้นในช่วงวิทยาศาสตร์เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาเต็มที่ในซีกโลกตะวันตก มีหลักการ

ระบบและขั้นตอนค่อนข้างแน่นอน โดยอาศัย ข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริง และตัวเลขอยู่เสมอ พิสูจน์ด้วยเหตุและผล หรือสถิติพยากรณ์ สามารถถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจอย่างเป็น กระบวนการสื่อสารตามระบบเทคนิควิทยาได้

ดังนั้นการประเมินค่าความสัมฤทธิ์ผลใดๆ ก็ตาม ที่เกิดขึ้นจากศิลปและวิทยาการควบคู่กันไปอย่าง งานสถาปัตยกรรมแล้ว ก็จำเป็นอยู่เองที่จะต้อง ใช้ระบบการวิจัยทั้งเชิงศิลปและวิทยาการไป พร้อม ๆ กัน⁵

2.2 เกณฑ์การกำหนดตัวแบบการศึกษา

กระบวนการวิจัยที่ปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปในขณะนี้ จะใช้กระบวนการศึกษาในเชิงวิทยาการแทบทั้งสิ้น เพราะเป็นเทคนิควิธีการที่สามารถดำเนินการและพิสูจน์ให้กระจ่างในชั้นพื้นฐานได้ชัดเจนมาก แต่การวิจัยในเชิงงานคุณภาพทางการ สร้างสรรค์แล้ว ในขั้นตอนของการวิเคราะห์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตีความ และการสังเคราะห์นั้น จะอาศัยตัวเลขข้อเท็จจริง หรือสถิติพยากรณ์อย่างในทางสังคมศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์อย่างเดียวไม่ได้ และตามที่ได้แจกแจงมาอย่างกระจ่างชัดแล้วว่าระบบวิธีการวิจัยงานสถาปัตยกรรมนั้น จะต้องอาศัยเชิงการศึกษาทั้งสองแบบมาใช้ควบคู่กันไป การที่จะใช้คู่ควบกันไปอย่างนั้นคงจะกล่าวทั้งไว้อย่างลอยๆ ไว้ไม่ได้ ควรจะเสนอตัวแบบของระบบกระทำ

การดังกล่าวอย่างเป็นวิทยาการ ให้เห็นเป็นรูปแบบตามความจำเป็นแก่การศึกษาในขณะนี้ มิฉะนั้นอาจจะเกิดความสับสนยิ่งขึ้นไปอีก

เมื่อได้อภิปรายมาถึงขณะนี้แล้ว ก็เกิดปัญหาตามมาอีกว่า จะใช้อะไรเป็นเกณฑ์หรือบรรทัดฐาน ในการกำหนดตัวแบบ ถ้าพิจารณาจากความเป็นจริงที่มีอยู่ในขณะนี้ จะมีเกณฑ์ที่น่าสนใจอยู่สองประการคือ

1. เหตุประสงค์ในเชิงวิชาการเพื่อปฏิบัติ และ
2. ตามเหตุประสงค์ในเนื้อหาวิชาการเชิง การศึกษาวิสุทธิ

ทั้งเหตุประสงค์ในข้อ 1 และ ข้อ 2 นั้นควรมี คำน่าหนักเสมอกันและตามความเป็นจริงก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันด้วย อย่างไรก็ตาม โดยที่กระบวนการทางวิชาการทางสถาปัตยกรรม มักเริ่มต้นจากเนื้อหาวิชาการไปสู่การปฏิบัติ เสมอ จึงจะเริ่มพิจารณาจากเหตุประสงค์ใน ข้อ 2 ก่อน

ถ้าพิจารณาจากเนื้อหาที่ได้ให้นิยามไว้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมใด ๆ ก็ตาม ก็เพื่อที่จะตอบสนองความประสงค์ของมนุษย์ ฉะนั้นจึงนำพิจารณาต่อไปว่าเหตุประสงค์ของมนุษย์มีอะไรบ้าง เท่าที่เข้าใจกันอย่างเป็นสากลนั้น มนุษย์ย่อมมีความต้องการความสะดวกสบายทางกายภาพ และความ

พึงพอใจทางวัฒนธรรม ความสะดวกสบายทางกายภาพนั้นเริ่มตั้งแต่สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ตลอดจนถึงการสร้างรูปและสภาพแวดล้อมทางกายภาพของมนุษย์ขึ้นมาเองด้วย ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ในสภาพแวดล้อมทางกายภาพดังกล่าวมาแล้ว ก็ย่อมต้องการความพึงพอใจตามแบบแผนและสภาพแวดล้อมทางสังคม ควบคู่ไปกับความพึงพอใจในสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่มนุษย์สร้างเองขึ้นมาด้วย หรือกล่าวสรุปในเชิงความหมายก็คือมีเหตุประสงค์ในสิ่งที่เป็นศาสตร์ (กายภาพ) และศิลป์ (วัฒนธรรม) อยู่พร้อม ๆ กันเสมอ

ความพึงพอใจและความสะดวกสบายที่มนุษย์พึงได้รับนั้น ก็ยังมีเหตุปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขตามองค์ประกอบอยู่ห้าประการคือ องค์ประกอบด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมและเจริญก้าวหน้าทางเทคนิควิทยา สัดส่วนและระดับของทรัพยากร และกรณีแวดล้อมตามองค์ประกอบต่าง ๆ ข้างต้น ทำให้จำแนกความต้องการของมนุษย์ออกได้สามระดับใหญ่ ๆ คือ

1. ความต้องการขั้นพื้นฐานในลักษณะของปัจจัยสี่ส่วนใหญ่จะมีเหตุประสงค์ที่จะต้องสนองความต้องการทางกายภาพให้ครบถ้วนบริบูรณ์ก่อน ในขณะที่เดียวกันก็มีความพึงพอใจทางวัฒนธรรมในลักษณะที่สนองให้อยู่รอดได้

2. ความต้องการในระดับของรสนิยม เมื่อมนุษย์มีความสุขสมบูรณ์ด้านกายภาพพอสมควร และมีทรัพยากรเพียงพอหรือเหลือใช้อยู่บ้างแล้ว ความพึงพอใจทั้งในด้านกายภาพและวัฒนธรรมจะรวมตัวเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คุณค่าหรือคุณภาพที่เกิดขึ้นนี้ จะถูกใช้เป็นตัวเครื่องมือและวิถีในการเลือกสรรสิ่งต่าง ๆ ที่ตนพอใจ หรืออย่างที่เราเรียกว่า “รสนิยม” ถึงแม้ว่าบางครั้งวัฒนธรรมในแบบของการอยู่รอด จะยังไม่ได้มลายหายไปจากแบบแผนของชีวิตด้วยก็ตาม

3. ความพึงพอใจที่จะเสาะแสวงหาสัญลักษณ์ เมื่อมนุษย์มีความมั่นใจตามสภาพแวดล้อมในข้อที่ 2 แล้ว และหรือมีทรัพยากรและกรณีแวดล้อมด้านอื่น ๆ อำนวย ก็จะพัฒนาเหตุประสงค์ออกมาเป็นความต้องการทางสัญลักษณ์ทางใดทางหนึ่งหรือทั้งสองทางประกอบกันไป

ถ้าพิจารณาในเกณฑ์เช่นนี้อย่างกว้าง ๆ แล้ว จะเห็นว่าการพัฒนาของงานสถาปัตยกรรมในอดีตจนถึงปัจจุบัน จะตอบสนองเหตุประสงค์ดังกล่าวอยู่อย่างสม่ำเสมอ

การอภิปรายที่ได้ดำเนินมาแล้ว ในส่วนของเกณฑ์การกำหนดตัวแบบการศึกษาข้างบนนี้ เข้าใจว่าได้ตอบปัญหาในส่วนแรกของเหตุประสงค์ทั้งสอง คือในส่วนของการเชิงวิชาการไว้อย่าง

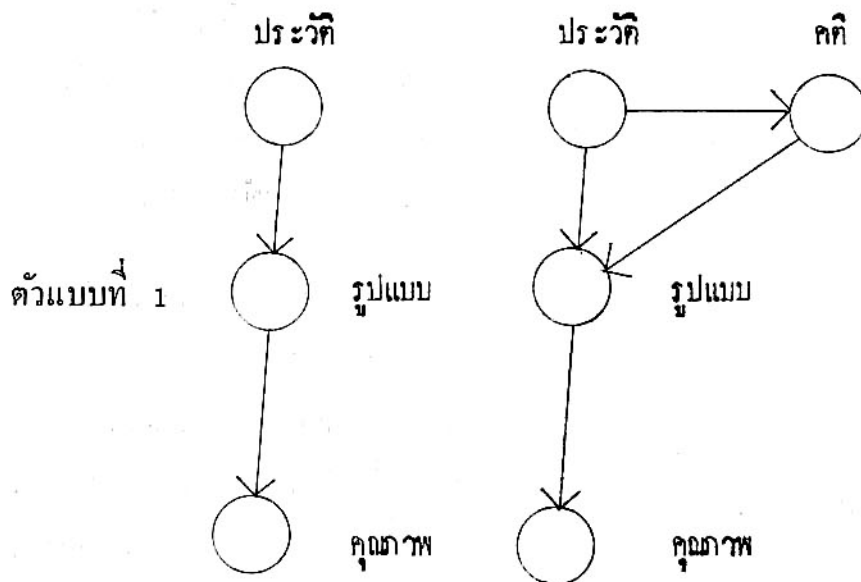
กว้าง ๆ แล้ว ส่วนความต้องการอย่างแท้จริงใน เหตุประสงค์ข้อที่ 1 ในเชิงปฏิบัติ นั้น เท่าที่มี แนวโน้มหรือความพยายามอยู่บ้าง ก็คือการค้น หาเอกลักษณ์ของงานสถาปัตยกรรมร่วมสมัย ซึ่งถ้าหากว่ามีการศึกษาความหมายในเชิง สัญลักษณ์ให้ถูกทางอย่างแท้จริง ก็นำไปสู่การ ศึกษาในระดับหนึ่ง (ทั้งในส่วนของนักวิชาการ หรือสถาปนิกทำงานสร้างสรรค์) ซึ่งจะช่วยให้ ผู้ที่ตั้งใจจะสร้างงานให้มีเอกลักษณ์ไทยประสบ ความสำเร็จได้สะดวกรวดเร็วขึ้น

2.3 ตัวแบบการศึกษา

ก่อนที่จะนำไปสู่การศึกษาตัวแบบการศึกษา ก็ จะสรุปเกณฑ์การศึกษาที่ได้ดำเนินมาแล้วอีกสัก ครั้งหนึ่ง กล่าวคือตัวแบบนี้จะต้องสนองความ ประสงค์ที่จะทำการศึกษาประวัติศาสตร์สถา- ปตยกรรม อันเป็นผลผลิตของเหตุและปัจจัยใน ระดับหนึ่ง อาทิเช่นความต้องการในชั้นของ ปัจจัยสี่ ก็คงจะเริ่มจากตัวแบบที่ 1 ก่อน อย่าง- ไรก็ดีก็มีได้หมายความว่า จะต้องถือเป็นเกณฑ์ ตายตัวเสมอไป เพราะว่าความต้องการในแต่ละ ระดับนั้นก็ยังมีที่ลึกซึ้งซับซ้อนทางวิชาการไม่ ยิ่งหย่อนกว่ากัน ทั้งนี้ย่อมแล้วแต่ความระดับ ของวัตถุประสงค์และเนื้อหาของหัวข้อหรือประเด็น ที่จะทำการศึกษา ฉะนั้นตัวแบบที่จะนำเสนอ ต่อไป ซึ่งได้ออกแบบให้มีประสิทธิภาพใน

สามรูปแบบสามระดับนั้นจึงมิได้เป็นตัวอย่างที่ สอนองความต้องการแบบหนึ่งแบบใดโดยเฉพาะ แต่จะเป็นตัวแบบที่สนองระดับความกว้างลึกใน หัวข้อหรือระดับที่จะทำการศึกษามากกว่า

ดังนั้นตัวแบบทั้งสามที่ได้กำหนดขึ้นนี้ จึงมุ่งที่ จะสนองการแก้ปัญหา ที่มีอยู่ทั้งสามระดับตาม ธรรมชาติและเนื้อหาในความต้องการของมนุษย์ อีกส่วนหนึ่งก็มุ่งให้สอดคล้องกับแบบแผนการ ศึกษาทางวิชาการและความรู้อันพึงได้จากการ ศึกษาที่จะนำไปสู่การปฏิบัติวิชาชีพได้ด้วย ตัว แบบที่สร้างขึ้นทั้งสามระดับจึงมีลักษณะต่อเนื่อง ในเชิงพัฒนาการ มีองค์ประกอบเชิงโครงสร้าง อย่างเดียวกัน แต่จะมีจำนวนองค์ประกอบและ ระบบการทำงานที่จะมีระดับต่างกันตามชั้นและ เนื้อหาของปัญหา หรือกล่าวโดยสรุปก็คือ ในตัว แบบหนึ่ง ๆ นั้น จะมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ สามส่วนคือ 1. องค์ประกอบที่เป็นตัวโครง- สร้างของระบบ 2. องค์ประกอบของเนื้อหา และ 3. ระบบการทำงาน องค์ประกอบทั้ง สามส่วนนี้จะทวีระดับและประสิทธิภาพไปตาม การปรับโครงสร้าง องค์ประกอบของเนื้อหา และระบบการทำงาน ซึ่งจะเป็นการสนองวัตถุประสงค์ของการแก้ปัญหาในระดับต่าง ๆ ดังได้ กล่าวมาแล้วแต่ต้นแล้ว

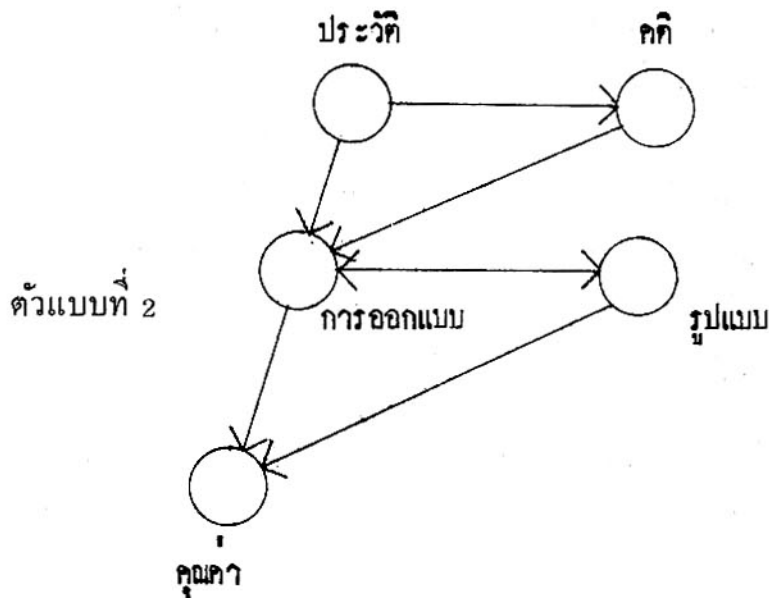

ตัวแบบที่ 1 นี้ จะเป็นระบบกระทำการอย่างตรงไปตรงมา หรือเป็นระบบในเชิงเส้น เพื่อใช้ศึกษาที่จะสร้างความรู้ความเข้าใจในเชิงประวัติ รูปแบบและคุณภาพของงานสถาปัตยกรรมในประวัติศาสตร์ จึงจะมีองค์ประกอบด้านเนื้อหาที่สำคัญอยู่สามส่วนคือ 1. ประวัติ 2. รูปแบบ และ 3. คุณภาพ

เนื้อหาขององค์ประกอบในเชิงที่เป็นประวัตินั้น มีระดับตั้งแต่ประวัติหรือจนถึงระดับประวัติศาสตร์ ส่วนรูปแบบก็คือรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม (Architectural styles) ที่ปรากฏเป็นรูปกายภาพทั่วไป โดยศึกษาในระดับที่เป็น

การจัดประเภท (Typification) และรวมทั้งการพัฒนาการด้วยก็ได้ ส่วนองค์ประกอบด้านคุณภาพนั้น ส่วนใหญ่จะเน้นถึงคุณภาพของสิ่งที่ปรากฏในเชิงทัศนศิลป์ อาทิเช่น รูป รูปทรง (Form) รูปแบบกายภาพของแผนผัง รูปแบบของโครงสร้างและเทคนิควิทยาของการก่อสร้างทั้งในเชิงรูปกายภาพและการพัฒนาการที่สืบเนื่องมาจากองค์ประกอบ ที่ 1. และ 2.

ในตัวแบบที่ 1 นี้เอง ถ้าพัฒนาขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง ก็จะเป็นการประเมินค่าในเชิงสุนทรียภาพทางทัศนศิลป์ประกอบกันไปด้วย⁶

ตัวแบบที่ 2 นี้ มุ่งที่จะศึกษาหาความหมาย หรือคุณค่าของการออกแบบของงานสถาปัตยกรรมในประวัติศาสตร์ หรือเป็นตัวแบบกลางๆ ที่จะใช้ศึกษาในวิชาการของศาสตร์นี้โดยตรง ฉะนั้น นอกจากจะมีองค์ประกอบที่ 1 คือประวัติแล้ว ก็จะมีองค์ประกอบของ “คติ” (หรือแนวความคิด การออกแบบ) เข้ามาร่วมในแนวราบด้วย ในขณะที่เดียวกัน “การออกแบบสถาปัตยกรรม” ซึ่งเป็นกระบวนการกระทำที่ทำให้เกิด “แบบ” ก็จะเข้ามาแทนตำแหน่งเดิมของ “รูปแบบ” โดยที่องค์ประกอบ “รูปแบบ” นั้น จะถูกผลักออกไปทางแนวแกนราบแต่อยู่ในแนวตั้งเดียวกันกับ “คติ”

ในขณะที่เดียวกันองค์ประกอบของคุณภาพของงาน ก็จะมีระดับขึ้นมาเป็นการประเมินผลเชิง

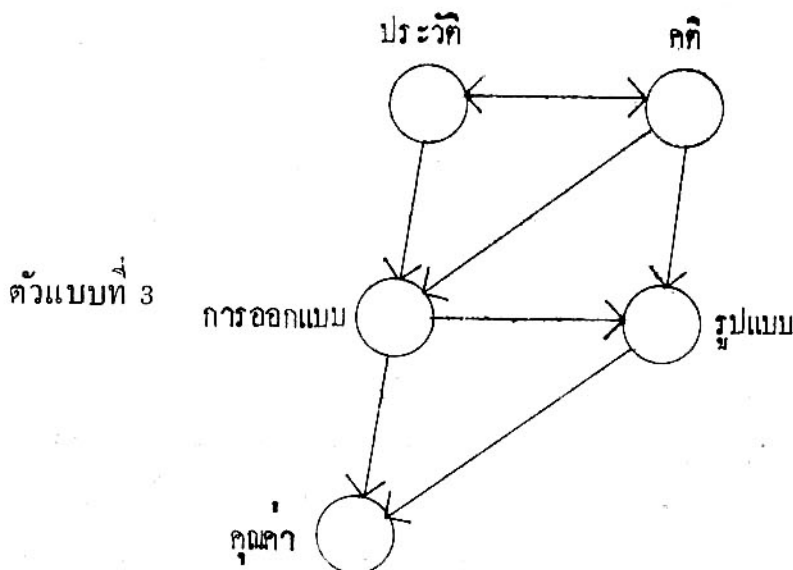
คุณค่า ขององค์ประกอบอีกสามส่วนคือ ก. รูป-รูปแบบ ข. ที่ว่าง และ ค. โครงสร้างและเทคนิค วิทยาการ ฯ อย่างไรก็ตามเท่าที่ได้ออกแบบ โครงสร้างและองค์ประกอบเนื้อหาที่เพิ่มขึ้นมานั้น ก็คงจะยังประเมินค่าอะไรไม่ได้ จนกว่าจะกำหนดระบบกระทำการประกอบมาด้วย เพราะจะมีระบบกระทำการในแนวแกนเพิ่มขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง

ระบบการศึกษาในตัวแบบที่ 2 นี้ จะมีระบบ กระทำการที่สัมพันธ์และต่อเนื่องกันเป็นขั้นตอน สามแกนหลักคือ ในแนวตั้ง จะเริ่มจากประวัติศาสตร์ลงสู่การออกแบบสถาปัตยกรรม และลงสู่การประเมินค่า แต่ในขณะที่มาถึง ขั้นตอนการออกแบบสถาปัตยกรรม “ประวัติ” ก็จะทำการในแกนราบไปสู่ “คติ” ในขณะที่

เดียวกัน “คติ” ก็จะกระทำการในแนวทะแยงเข้าสู่ “การออกแบบ” การศึกษาในขั้นของการออกแบบ ก็จะทำให้ได้ “รูปแบบ” และที่มาของแบบในแกนราบเช่นเดียวกันกับประวัติและคติ เมื่อมาถึงตอนนี้อย่างนี้มาถึงขั้นตอนของการประเมินค่าซึ่ง “การออกแบบ” จะลงมาในทางแนวตั้งและ “รูปแบบ” จะลงมาในแนวแกนทะแยง

ถ้าพิจารณาในส่วนองค์ประกอบในเชิงโครงสร้างกิตติ องค์ประกอบเนื้อหาที่ติดต่อกันถึงระบบกระทำการกิตติ จะเห็นว่ามีควมสลับซับซ้อนกว่าตัวแบบที่ 1 มากขึ้น แต่ก็จะมีประสิทธิภาพสูงมากขึ้นด้วย หัวใจที่สำคัญที่สุด

ในด้านเนื้อหา ก็คือ “การออกแบบสถาปัตยกรรม” ส่วนในด้านโครงสร้างนั้นมิใช่ในเชิงเส้นแบบเรียงง่ายอย่างตัวแบบที่ 1 ต่อไปอีกแล้วจะเป็นโครงสร้างครบตามแนวแกนในเชิงทวิมิติได้ถึงสามมิติ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าโดยส่วนรวมแล้ว ประสิทธิภาพในเชิงโครงสร้างและระบบกระทำการจะทวีมากขึ้นในเชิงกลไกแล้วก็ตามแต่เมื่อมาถึงขั้นการประเมินคุณค่าซึ่งจะต้องใช้การตีความเป็นหลักในกระบวนการศึกษาขั้นสุดท้ายแล้ว กระบวนการในเชิงวิทยาศาสตร์ก็ลดความสำคัญลง จะต้องใช้ความสามารถในเชิงญาณวิสัยเป็นความหยั่งรู้เข้ามาเป็นปัจจัยในการศึกษาเท่านั้น จึงจะบรรลุถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้

ตัวแบบที่ 3 ในการศึกษาขั้นสูงมุ่งจะใช้ในการศึกษาเพื่อการ “สร้างสรรค์” โดยเฉพาะนั้นก็

คือการศึกษาเพื่อการค้นหา “สัญลักษณ์” แต่การศึกษาเพื่อการนี้ ก็ได้หมายความว่า

ระดับนัยหรือเป้าหมายเดียว เท่าที่ได้ศึกษาอย่างกว้าง ๆ โดยทั่วไปนั้น จะแบ่งออกได้เป็นสามประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. เป็นการศึกษาเชิงวิชาการเน้นความมุ่งหมายเชิงสัญลักษณ์⁷
2. เป็นการศึกษาหาสัญลักษณ์ เพื่อการสร้างสรรค์การปฏิบัติของวิชาชีพ (ในกระบวนการแสวงหาเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม)⁸
3. เป็นการศึกษาสร้างสรรค์สัญลักษณ์ที่เป็นผลในเนื้อหาอย่างเบ็ดเสร็จ

ในประเภทที่ 1 นั้นค่อนข้างจะเข้าใจได้สะดวกกว่าประเภทหลังอีกสองประเภท กล่าวคือต้องการจะหาสัญลักษณ์ในงานสถาปัตยกรรมชิ้นหนึ่งชิ้นใดโดยเฉพาะ หรือการศึกษาเพื่อหาสัญลักษณ์ร่วมของงานสถาปัตยกรรมในสกุลช่างใด ๆ ในประวัติศาสตร์หรือพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม แต่ทั้งนี้และทั้งนี้ นั้น จะต้องมีความเข้าใจและทำการศึกษาในแบบตัวแบบที่ 2 มาอย่างชำรุดแล้ว อีกทั้งจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในศาสตร์ที่เป็นสายวิทยาการในสถาปัตยกรรมศาสตร์ทุกสาขาในระดับหนึ่งแล้วเท่านั้น การศึกษาในระดับนี้จึงจะไม่ติดขัดสะดุดลงอย่างเปล่าประโยชน์

ในประเภทที่ 2 นั้น โดยกระบวนการศึกษาในเชิงกลไกแล้ว จะไม่มีอะไรแตกต่างกับประเภทที่ 1 ในเชิงระบบและกระบวนการ แต่โดยที่เป้าหมายสุดท้ายจะแตกต่างกัน จึงอาจมีความแตกต่างกันในเชิงกระบวนการตีความ ซึ่งค่อนข้างจะรวบยอดเบ็ดเสร็จในเชิงญาณวิสัยมาก แต่ก็มีโอกาสอยู่เหมือนกัน ที่จะใช้ผลการศึกษาของเชิงวิชาการในประเภทแรก มาตีความตามทัศนะใหม่ต่อไปอีกระดับหนึ่งก็ได้ ฉะนั้นจึงเป็นไปได้อีกเหมือนกัน ที่การศึกษาเพื่อมุ่งผลในประเภทนี้ ในขั้นแรกจะกระทำในเชิงวิชาการมาก่อนอย่างเคร่งครัดก็ได้ หลังจากนั้นในช่วงของการตีความจึงจะแปรค่าเชิงญาณวิสัยให้แล้วเสร็จบรรลุเป้าหมายตามความปรารถนาไป

ในประเภทที่ 3 นั้น เป็นการศึกษาเพื่อให้ได้มรรคผลออกมาเป็นสัญลักษณ์ในตัวเอง ฉะนั้นทุกอย่างจึงเป็นความ “ขึ้นใจ” ที่ประกอบกับ “ตัวรู้” ของบุคคลเป็นใหญ่ มีพลังสร้างสรรค์เป็นธรรมชาติพอที่จะทำให้เกิด “ญาณวิจักษ์” แรงกล้าพอที่จะแทงทะลุปัญหา มองเห็นแก่นของสัญลักษณ์ตามต้องการได้ ฉะนั้นผู้ศึกษาจะใช้ตัวแบบที่ 3 นี้ประกอบเป็นพื้นฐาน หรือจะไม่ใช่เลยก็ได้

อย่างไรก็ตามก็ยังเข้าใจว่าในประเภทที่ 1 และ 2 นั้น ตัวแบบที่นำเสนอขึ้นจะยังคงอำนวยความสะดวกทั้งในระดับที่เป็นตัวแบบการศึกษา และ

หรือหลักสูตรการศึกษาด้วยก็ได้ แต่ในขณะที่เดียวกันระดับของระบบกระทำการก็เพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่ง โดยที่ “ประวัติ” และ “คติ” จะมีผลในด้านกระทำการโดยตรง กับบ่อนย้อนกลับไปในตัวด้วย ในขณะที่เดียวกัน “คติ” นอกจากจะกระทำการกับ “การออกแบบ” อย่างในตัวแบบที่ 2 แล้ว ก็ยังกระทำการในแกนดิ่งกับ

“รูปแบบ” ไปพร้อมกันด้วย หลังจากนั้น “รูปแบบ” ซึ่งมีค่าและนัยเพิ่มมากขึ้น จึงจะเข้าไปกระทำการร่วมในกระบวนการตีความในแนวทะแยงร่วมกับ “การออกแบบ” ที่กระทำในแนวตั้งพร้อม ๆ กัน เพื่อรวมกันสังเคราะห์ผลของการวิเคราะห์ตีความให้ออกมาเป็นความหมายและคุณค่าของ “สัญลักษณ์”

เชิงอรรถ

¹ นารถ โทธิประสาท, **สถาปัตยกรรมในประเทศไทย** (กรมโยธาเทศบาล, 2498).

² พระพรหมพิจิตร สถาปนิกเอกทางสถาปัตยกรรมไทยผู้ทำการสอนการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยทั้งที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และที่คณะสถาปัตยกรรมไทย (ปัจจุบันเป็นคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร) บางครั้งต้องแจกขนม (ข้าวต้มมัดเป็นอาทิ) แก่นิสิตที่เข้าชั้นเรียนของท่าน เพื่อชวนให้สนใจเรียนมากขึ้น.

³ โปรดดูรายละเอียดใน

อนุวิทย์ เจริญศุกุล, “แผนภาพตัวแบบการศึกษา สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในประเทศไทย” เอกสารหมายเลข 6 การประชุมทางวิชาการ เรื่องหมู่บ้านและเรือนไทยมุสลิม ในจังหวัดชายแดนภาคใต้, บัตตานี, มกราคม 2528.

⁴ **Encyclopedia International**, Vol. 1 (New York : Grolier Incorporated, 1976), p. 538.

⁵ อนุวิทย์ เจริญศุกุล, “แบบและวิธีการทำวิทยานิพนธ์ การออกแบบสถาปัตยกรรมในระดับปริญญาตรี, การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ ทักษะของนักวิชาการไทย (กรุงเทพ ; จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), น. 245-249.

⁶ เชิงการศึกษาในลักษณะที่ส่วนใหญ่จะรวมอยู่ในการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ศิลปทั้งในประเทศและต่างประเทศ ดูอาทิเช่น

พิริยะ ไกรฤกษ์, **ประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา** (กรุงเทพ : อมรินทร์การพิมพ์, 2528).

Phillip Rawson, **The Art of Southeast Asia** (London : Thames and Hudson, 1967).

⁷ โชติ กัลยาณมิตร, “ไตรภูมิในพุทธศาสนากับสถาปัตยกรรมไทย, วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1 (2521), น. 52-111.

⁸ อนุวิทย์ เจริญศุกุล, “เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมลานนาไทย การศึกษาเพื่อการสร้างสรรค์,” วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 11, ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2528), น. 29-37.